

A LEGÚJABB

MAGYAR SZENTIRÁSRÓL

TÁRKÁNYI BÉLA LT.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1868.

A LEGÚJABB MAGYAR SZENTIRÁSRÓL

TÁRKÁNYI BÉLA LT.

(Előadatott az 1868. febr. 24. tartott osztály-ülésben.)

Akademiánk egyik nagy érdemű igazgató tagjának, *Bartakovics Béla* egri érseknek, ama jelentékeny áldozatai között, melyeknél fogva az „irodalmi Maccenas“ nevet neki nem hiú hizelgésből vagy szokásos tiszteletből, hanem valódi kegyeletből adta meg a köz elismerés, — legnagyobb jelentőségű az, mely által *a legújabb magyar szentírást létesítette*. Ez valamint legméltóbb cselekvénye főpásztori hivatásának, úgy más részről legszebb tanúsága azon finom érzékének és tapintatának, melynél fogva egy kiáltó irodalmi szükségletet kívánt ez áldozata által fődözni; s egyszersmind a nemzetünket megrendítő események leviharzása után, a reménytelenség szomorú éveiben, mintegy a szent könyv lapjaiba takargatva, akart kifejezést adni hazafiúi fájdalomnak; s hogy ez a fájdalom meddő ne legyen, e nemes érzelmet így ápolva, így táplálva, akarta mintegy megszentelni, s vele rokon érzelmű honfitársaira nézve is értékesíteni, mintegy óvszerül a csüggettség ellen, mintegy élesztőjeül a már-már kiháló reménynek, s zálogául a jobb jövőnek, — mire nézve épen a szent könyv ad legszebb, legbuzdítóbb s legvigasztalóbb példákat.

Az érsek-maecenásnak e nemes érzelme, e jelentékeny áldozata nem is irányúlhatott becsesebb műre, mint azon könyvre, melynek a „*könyv*“ nevet per eminentiam adta meg a századok vallásos kegyelelte; azon könyvre, mely, mind a mellett, hogy részben legrégebb műve az ismert világirodalomnak, mégis, tartalmának kimeríthetlen gazdagságánál fogva, az újdonság vonzó érdekével bír minden jobb kebelre nézve; — azon könyvre, melyben a lángszellemű bölcsész, s a tudomány sokféle ágazatának átható eszű buvára szintoly gazdag tárgyat talál elmélkedésre és vizsgálatra, mint a mily élvezettel olvassa azt a nép egyszerű jámbor gyermeke; — azon könyvre, melynek főnséges tartalmát a túlvilágig emelkedő Dante-szellem sem bírja felülhaladni; mely a dicső hymnusnak, a magas ódának, az édes lyrának, a gyermekidyllnek oly példányait tudja előmutatni, hogy azoknál szebbeket a világköltészet összes birodalmában hasztalan keresünk; — azon könyvre, mely az ősvilág, a szent hajdan patriarkális életét oly vonzó egyszerűségben rajzolja elénk tiszta vonásokkal, a hamisításnak minden árnya, a hiúságnak minden szépitése nélkül; elénk rajzolja az egész embert úgy, a mint van, minden jeles tulajdonaival és gyarlóságaival; — azon könyvre, melyben létének legfontosabb kérdéseit és titkait megfejtve találja az emberiség jobb része; melyben az Istenségig emelkedő hit csendes megnyugtatót nyer, a végtelenségig sovárgó remény zálogát bírja leendő kielégítettésének, s a szüntelen magasabbért lángoló szeretet megleli méltó tárgyát határtalan érzelmének; — azon könyvre, mely az igazságnak, a jognak legrégebb, s minden időre, körülményre és egyénre szóló codexeül tekinthető; — azon könyvre, melyben a valódi műveltség, a civilisatio alapelvei vannak letéve, olyan yira, hogy minél behatóbb ezek alkalmazása és kifejtése az életben, annál nagyobb a valódi haladás; és megfordítva, mindazon lépés, mely eltávozik ezen könyv alapelveitől, egyszerűsmind a hanyatlást, a barbárság felé való közeledést jelöli, mint ezt a történelem minden elfogulatlan előtt kétségtelenül igazolja.

Ezen kimondhatlan becsü tartalmánál fogva igen természetes, hogy az emberiségnek e köz kincsét, s mint nagy

sz. *Gergely* pápa oly jellemzőleg mondja, a mindenható Istennek mintegy az ő teremtményéhez intézett levelét ¹⁾ minden nemzet sajátjául akarta bírni, saját nyelvén olvasni. Az emberi léleknek az igazságért epedő szomja fejt meg a lankadatlan törekvést, melyet a szent könyvnek annyiféle fordításában és értelmezésében nyilvánít a vallásossággal karöltve járó tudomány.

Nemzetünk is, a mint ezen évszázadok által megszentelt codex örök igazságú elveinek elfogadásával a valódi civilisatio terére lépett, s az európai rokon elvű nemzetek sorában helyet, és pedig tekintélyes helyet foglalt, nem késett kifejezést adni ezen természetes szükségérzetnek, t. i. hogy a szent könyveket saját nyelvén is bírja; s habár ennek írott bizonyítékaitól, mint őstörténetünket érdeklő sok egyéb okmánytól, minket a mostoha körülmények megfosztottak: mindazáltal kétségtelenné teszi azt ama természetes viszony, mely a lelkipásztor és hívei között már a tanításnál fogva vagon, minek első föltétele a kölcsönös megértetés; hogy pedig ezt, hová az élő szó el nem hathatott, irással kellett pótolni, azt már magok a szent könyv levelei igazolják. Továbbá nemzeti *zsinataink* határozatain kívül, állításom igazolását találom a fenmaradt szentirási töredékekben is; a nyelvészeti fejlődés fokozata, mely ezen bőséges nyelvemlékeinkben észrevehető, véleményem szerint, okvetlenül régibb nyomokra enged következtetni, melyeket habár szemcink elöl eltakartak az időnek és enyészetnek hamvai, de egykori létezésöknek hihetőségét nem bírták elborítani; s nem lehetetlen, hogy egy szerencsés véletlen napfényre hozza a bizonyítékot, mint Herculanium és Pompeji fölösött romjai a tudomány több föltevésének hozták meg igazolását.

Czélomon kívül esik a *magyar biblia-fordítások sorozatát* itt előadni; föltalálható ez irodalomtörténeti műveinkben, legutóbb pedig ezt t. *Ballagi Mór* tagtársunk adta „*Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül*“ című értekezésében. Csak egyet akarok e fordítások közül kiemelni, és pedig azt, mely az e részben illetékes műbírák egybehangzó itélete s az ennek

¹⁾ Epist. ad Theodor. medic.

nyomán kifejlett közvélemény szerint, szép, erőteljes, szabatos, és mindemellett könnyű folyású irányánál fogva a többiek fölött az elsőséget kivívta, s e tekintélyében a több mint két-százados használat megerősítette. E jeles fordítással irodalmunkat a halhatatlan emlékezetű *Pázmány Péternek* méltó kortársa, *Káldi György* ajándékozta meg.

Engedje meg a t. Akademia, hogy ezen kitünő férfiú életéből röviden egy pár vonást közöljek ama jeles rajz után, melyben öt saját művei, egykori kútfők s egyéb hiteles adatok nyomán, ősz tagtársunk, t. *Podhraczký József* úr ezelőtt harmincz évvel elötüntette. ²⁾ E szerint *Káldi György* Vasmegyében *Káld* helységből származott magyar nemes család ivadéka, 1570 vagy 72-dik évben született Nagyszombatban. A nemes ifjak akkori szokása szerint, kiképeztetését *Kutasi János* esztergomi nagyprépost, utóbb győri püspök udvarában nyerte, s az egyházi pályára lépven, Rómába ment. 28 éves korában visszautasítván az esztergomi nagyprépostságot, — mint Szörényi Sándor mondja: *repudiata praepositura principis post Archiepiscopatum Strigoniensem*, — 1598. évben Rómában azon *egyházi társulathoz* lépett, mely párját ritkítja a világtörténelemben; melyet, míg egy részről a legnagyobb magasztalásokkal tisztel meg a kegyelet, más részről a leghevesebb gyűlöléssel üldöz a szenvedély; melyben, míg egy részről egykori hadparancsnok alapítójának szervezete szerint, a legkitünőbb szellemerőket példátlan fegyelemben tudja egy szent célra egyesíteni, s abban megtartani a föltétlen, de önkénytes engedelmesség: más részről minden egyes egyénnek szellemi képességét saját körében csodálandó fokig tudja fejleszteni; mely, épen ezen tulajdonánál fogva, mindenütt bámulandó hatással érvényesíti működését az erkölcsi és szellemi világ birodalmában; melynek (a mi valóban különös) lángeszű alapítója jószellemmel *üldöztetést* hagyott mintegy testamentomban; üldöztetik is majd mindenütt, *de mélyen hat*, s ezen hatását leghevesebb üldözője is kénytelen, ha — nem olismorni, de legalább érezni; — mely társulatnak, ténykedése egyéb ágait mellözve, a tudomány nagy világában

²⁾ Tudománytár, új folyam, 1838. III. k. 2. füz.

kifejtett roppant s eredményes tevékenységét . . . tudományos Akadémia körében nem szükség bizonyítanom. ³⁾ *Káldi* ezen társulatba lépett, *jezsuita* lett; s Rómából két év múlva hazájába küldetett hirdetni a szent igét, mit Erdélyben kezdett el és folytatott 1605. évi nov. 11-ig, mikoron társulatát *Bocskai István* Erdélyből száműzte. A vándorútra kelt buzgó hitszónokot és tudós magyar jezsuitát ezután a birodalom több városában találjuk, mindenütt hangyaszorgalmú lankadatlan munkásságban. Erdélyből kiűzve, *Káldi* az *olmützi* akademiában tanította az erkölcsant, s ugyanitt bevégezte a múlt évben Gyulafejérváratt kezdett bibliafordítását. Ezután *Brünnenben* találjuk, mint társulata növendékeinek ujonczmesterét, utóbb *Leobenben* Stíriában. Innen hazájába, születése kedves helyére, a *nagyszombati* társház kormányzatára küldetett; végre, *Pázmány Péter* kivánságára, 1629-ben *Pozsonyba* tétett át, hol társulata collegiumát alapjából fölépítette, s magát abba mintegy szegletkövül beleépítve, 1634. évi október 30-án, társaitól érzékenyen elbúcsúzva, munkás életének 64-ik évében meghalálozott. ⁴⁾

Életéből csak ama nevezetes epizódot említem meg, mely *Káldi Györgyöt*, a jezsuitát, *Bethlen Gábor* fejedelemmel viszonyba hozta; ki valláskülönbsége daczára a tudós jezsuita érdemét elismervén, őt annyira kegyelte, hogy ezért a fejedelmet meg is rótták az erdélyiek, így írván ez eset fölül utóbb 1653-dik évben: „Az, mi az boldog emlékezetű *Bethlen Gábor* fejedelemtől két bizonyos jezsuita szerzetten való pátereknek ez országba, sőt fejedelemnek székhelyére *Fejérvárra*

³⁾ A tudomány magasabb rendű avatottjai közül sokan a múlt évi *párisi világtárlat* legnagyobb csodájának azt a *leb-irdát* (*meteorographot*) tartják, mely romokművön az emberi ész fensősége, eredetisége és munkássága leginkább kitűnik; mely egy egész csillagász-iroda személyzetét teszi nem csak fölöslegessé, hanem a tünetek följegyzésében minden szemlézetnél pontosabbá, hitelesebbé. A tudomány ezen csoda vívmányát is — *Sechi*, egy jezsuita atya állította ki Rómából.

⁴⁾ „Quanti viri jacturam fecerit in ejus morte Hungaria, sapientissimi atque Eminentissimi Cardinalis *Petri Pázmán* de eo judicium abunde declarat, quo ajebat, ex omni Ordine Ecclesiastico Religiosoque nulli secundum esse toto Hungariae Regno; parem illi haud facile reperitum iri. Vir omnino fuit et eloquentia et virtutis laude conspicuus, ut qui magnam

való behozatásokat illeti, azokat az üdvözült *Bethlen Gábor* fejedelmünk az országnak constitutiói és consensusa nélkül cselekedte; sőt bizonyos okok miatt az országból ki kelletvén fejedelemsége előtt menni, az országon kívül való dolgainak promótiójában azoknak szolgálatjokkal élvén, abbéli fáradságokat akarta a beneficiummal remunerálni. ⁵⁾

1624-től 1629-ig *Pázmány Péter* Nagyszombatban a magyar nemes ifjuság számára alapított nevelő-intézet igazgató-sásával bízta meg *Káldi Györgyöt*. Történt ezalatt, hogy *Bethlen Gábor* győzedelmes seregével 1623. november 23-án szintén Nagyszombatba ért, s ott időzvé, nem csak a város polgáraival igen kegyesen bánt, hanem mindnyájok álmétködésére még a jezsuitáknak is oly annyira kedvezett, hogy midőn ezek december 3-án, mely akkoron vasárnapra esett, Xavéri sz. Ferencz ünnepét üllnék, a fejedelem saját énekeseit küldötte templomukba, ez által akarván ünnepélyesebbé tenni a szertartást. ⁶⁾ De a vígasságra csakhamar szomorúság következett; mert fölkerelkedvén *Bethlen Gábor* Nagyszombat alól december 17-én, s *Beszterczebányára* indulván, másnap, hihetőleg valami rossz szándékú ember izgatására, erősen meghagyá a nagyszombati bírának, hogy a jezsuitákat, katonák kíséretében, és három esztergomi kanonok s ugyanannyi városi tanácsos társaságában tüstént utána küldjék. Mely rettentő parancsolatnak engedvén, három beteg szerzetesen kívül, mind egy lábíg kegyetlen hideg időben útnak eredtek; velök volt pedig *Káldi György* is. Ki miután *Bethlent* utólérte, szembe állván vele, két álló óráig nem csak

actatis partem in sacris concionibus insumperat. Latine ad academicos nec raro etiam Italice dixit, quandoque cum res postularet, etiam Germanice. Caeterum idiomate gentilitio praescripta cum autoritate verba faciebat. Fuit in dicendo vehemens, gravis, doctus et spiritu plenus, qui non raro diceret cum admiratione auditorum, interdum cum plausu, nunquam sine fructu. Magna fuit apud Viros principes autoritate et gratia, qui libere auderet summos aequae ac infimos, qua suaviter, qua fortiter ad officium cohortari. etc. etc.⁴⁾ *Káldi Györgyöt* így jellemzi *Szörényi Sándor* „Pannónia docta“ című kéziratában a 48—49. lapon, mely a m. kir. egyetemi könyvtárban őriztetik.

⁵⁾ Hevenesi MSC. Tom. XXXV. 387—88. lapon.

⁶⁾ Kazi, Hist. I. III. p. 211—212.

ezen ombertelen tettéért megfeddette, hanem a hazánkon s nemzetünkön ejtett mély sebekért is minden tartózkodás nélkül nagy szabadon megdorgálta. „*Magam láttam* (úgymond Káldi) *Bethlen Gábor táborában a kápás és patyolatos törököket; azokat megvendégelte, azokkal tanácskozott, azok barátságáért szeme előtt lenyakasztatta a keresztyén vitézeket, és sok ezer keresztyén rabokat engedett nekik, kiket örök rabságra és veszedelemre vittek.*“ Ezért igen féltették Káldi Györgyöt, s mindnyájan végső veszedelmet jövendölének neki, azt vélvén, hogy a fejedelmet meg fogná haragítani. De intésére szívesen megilletődött Bethlen, s nem csak föl nem háborodott, hanem, minekutána régi ismerősét nagy békével meghallgatta volna, fejedelmi asztalához ültette, s magyar szivességgel megvendégelte; sőt előbbi tetteit mintegy megbánván, hogy a *szent bibliát*, melyet magyarra fordított, minél előbb kiadná, *ezer tallérral* megajándékozta, s többi társaival együtt békével haza eresztette. Így írta ezt le egykorú s későbbi okmányok alapján fönnevezett ősz tagtársunk.

Minden esetre nevezetes adat, hogy Káldi György magyar bibliája *Pázmány Péter, Bethlen Gábor*, és a mi legkülönösebb, a *pozsonyi magyar királyi kincstárnak* egyesült költségen jelent meg, melyhez, az egykorú adatok szerint, Bethlen Gábor *ezer*, a későbbiek szerint *száz tallérral*, a pozsonyi kincstár pedig *száz magyar forinttal* járult, mint ezt a *galgóczi* harminczadhoz 1625-ki november 13-án intézett kincstári utalvány igazolja; a költség többi, és pedig oroszán-részét *Pázmány Péter* fődözte. 7)

7) *Pázmány Péter* adományáról Káldi György, neki ajánlván Prédikációit, így ír az ajánló levélben: „A *szent bibliának*, melyet én a régi doák bötüből magyarra fordítottam, kinyomatását nem csak kezeirásával megengedte és javallotta, hanem, hogy hamarébb végbe menne az igaz hitnek oltalmára és gyarapodására, *bőv költséggel* is segítette.“ — *Bethlen Gábor* ajándékát illetőleg *Dobronoky* jezsuita ezt írja, hogy Káldi „*Principem Traussilvaniae Gabrielom Bethlen, ob aliquot millia Christianorum Turcis vandita, libere duarum horarum spatio privato sermone admonuit. Patienter id, ac praeter exspectationem Princeps tulit, mensaeque suae admotum, ac Mille Imperialibus donatum, ut Biblia Hungarica in lucem ederet, ab se sine maleficio dimisit.*“ — Ettől különbözőleg *Kazi* (Hist. Univers. Tyrn. p. 65.), *Katona István* (Hist. crit. Reg. Hung. Tom. XXXI. p. 825.),

Káldi György, mint ezt a m. egyetemi könyvtárban létező eredeti kézírata bizonyítja, 1605. évben október 11-én Gyula-Fejérvárat fogott a szentírás fordításához, és pedig az új szövetség könyvein kezdte munkáját, melyet ugyanazon évi dec. 9-én, tehát hatvan nap alatt végzett be; s mindjárt másnap az ó szövetséghez fogott, s az egész nagy művet Manasszes imádságával és Ezdrás III. és IV. könyvével együtt, 1607-ki marczius 25-én Olmützben végezte be.

Azonban a megfoghatlan gyorsasággal készült nagy mű csak húsz év múlva került ki sajtó alól, és pedig, mint az egyetemi kézirat és a nyomtatásban megjelent példány mutatja, tömérdek változtatással és igazítással, mit a nagy *Pázmány Péter* által adott főpásztori jóváhagyás is látszik igazolni e szavakkal: *Sacra Biblia per Georgium Káldi . . . vulgari lingua hungarica versa, a doctis theologis visa et approbata* stb. Először Bécsben jelent meg ily czím alatt: *Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bevött dedk bötüböl magyarra fordította a Jézus alatt vitézkedő társaságbeli Nagyszombati Káldi György Pap. 1626.* ívrétben Formika Máté betüi-

Horányi (Memor. Hung. script. ed. notor. P. II. p. 268—272) és többek is csak száz tallérről szólanak, hozzátéve, hogy *Bethlen Gábor* azt nem a biblia kinyomtatására, hanem *könyvnyomda állítására* adta Káldinak. Azonban nagyobb súlylyal bír előttem az egykorú *Dobronoky* jezsuitának ezer tallérről szóló adata, kit különös kegyelet is kötött Káldihoz, mint ujonczmesteréhez, mit ő a nagyszombati collegium évkönyveiben október 23. 1635. kelet alatt így jegyzett föl: „Anniversarius dies, quo a. 1610. Brunae sum ingressus novitiatum sub *P. Georgio Káldi*, Magistro Novitiorum.“ — A *poszonyi m. kir. kincstárnak* ez ügyben a *galgóczi* harminczadhoz kiadott rendelete pedig így szól: „Egregii Domini et Amici Nobis Honorandi. Rev. Pater *Georgius Káldi* societ. JESU sacerdos, pro publico patriae bono et avitae Religionis Catholicae Romanae incremento, ex annuentia et concessione Superiorum, *Sacra Biblia hungarica* a multis retro annis converti coepta, jamque per Dei gratiam elucabrata, typis mandare in lucemque emittere intendit. Eidem pro expensarum adminiculo, ex proventibus curae vestrae commissis, *centum florenos hungaricales*, in tam opus sacrum, pium et favorabile deputavimus. Quocirca vobis injungimus: ut visis praesentibus, eidem Patri Káldi antelatos Centum florenos, accepta quietantia, quam deinceps loco paratae pecuniae exhibebitis, eamque a vobis acceptaturi sumus, plenarie numerotis et praesentetis. Id quod ita exequi mature velitis. Posonii 13-a novembris, 1625. N. Sacrae Caesareae ac Regiae Majestatis Camerae Hungaricae Consiliarii.

vel; egy igen gazdag tartalmú „*Oktató intéssel*,” mely, ámbár Káldi beszél benne, némely tudósok véleménye szerint, *Pázmány Péternek* tulajdonítottatik, mint a kinek lángszelleme, erős dialektikája, éles kritikája s roppant tudományossága nyilatkozik az egész intéseben. — Káldi fordításának második kiadása Nagy-Szombatban jelent meg 1732-dik évben. A harmadik kiadás Budán látott világot 1782-ben, mind a kettő ívrétben, de mind a kettő az „*Oktató intése*” nélkül.

E fordítás volt a magyar kathol. anyaszentegyháznak vulgátája tovább két századnál. Azonban a két százados használat, míg egy részről méltán nevelé és erősbité a fordítás tekintélyét, más részről az újabb időben érezhetővé tette ama szükségét, hogy e szent mű is, az előhaladott nyelvtudomány fejlettségéhez alkalmazva, átdolgoztassék. A kath. magyar Sion öreai, kik *Pázmánytól* kezdve, *Telegdin*, *Illyés Andráson* át, a-köz fájdalomra nem rég elhunyt *Lonovics* érsekig, az irodalom terén is kiváló hűséggel teljesítették hazafiúi kötelességöket, — e szükségérgézetnek 1822-ik évben a pozsonyi zsinaton adtak kifejezést.

Nevelte e szükségérgézetet azon körülmény is, hogy akkor a 40 év előtt megjelent példányok már elfogytak; mert a készletben maradt 400 példányt *gr. Széchenyi* mind megvásárolván, hazaszerte ingyen elosztogatta. *Széchenyi* keresztneve nincs ugyan megírva a pozsonyi zsinat actáiban, de hogy ez akademiánk öröknevű alapítójának hason érdemű atyja *gr. Széchenyi Ferencz* volt, a magyar kath. egyház jelenlegi ősz *Simeonától*, *Bartakovics* érsektől is tudom, s ezenfelül e tény *Széchenyi Ferencz* jellemével igen is egybehangzik, ki, mint azt lángszellemű fia többször a legnagyobb kegyelettel beszéltte, sok, igen sok órát és napot töltött buzgó imádságban hazájáért, melynek oly szívesen szolgált szíve minden dobbanásával és főleg munumentális tetteivel.

A pozsonyi zsinat actái, melyek kéziratban több egyházmegyei levéltárakban, legalább az esztergomiban és egriben bizonyosan megvannak, igen szép tanúságot tesznek azon élénk érdekeltségről, melylyel az újabb bibliafordítás ügye több napok folytán tárgyalatott az e végre kinézett bizottmányban, mely abban állapotott meg, hogy miután

Káldi fordítása kétszáz évig minden hit- és erkölcsbeli tévely nélkül használtatott, s azt Pázmány Péter jóváhagyta: *a magyar nyelvnek akkori fejlődő, de még be nem végzett műveltségében nem tanácsos új fordítást készíteni: azért Káldit újra sajtó alá kell bocsátani, mindazonáltal úgy, hogy hibái megjavíttassanak, a parallel helyek jól idéztessenek, a szent atyákból vett jegyzetek hozzáadassanak, s maga a javítás szakértő férfiakra bízassék.*

Azonban a bizottmányi vélemény a köz tanácskozásban élénk vitára adott alkalmat a zsinati atyák között. *Gr. Eszterházy László* rozsnyói püspök, elésorolván Káldi hibáit, egészen új fordítást kívánt a héber és görög szövegből. Vele egészen ellenkezőleg *Klobusiczky Péter* kalocsai érsek, Káldinak változtatlan újranyomatását sürgette, legfőlebb, hogy az elavult szók és hibás kitételek helyett a *lapszélékre* lehetne jobbakat tenni. *Kopácsy József* fejérvári püspök nem kívánt egészen új fordítást, hanem csak azt, hogy Káldi a hol szükséges igazíttassék meg, s a nyomdahibából történt kihagyások pótolttassanak. Az elnök-prímás *Rudnay* majdnem egészen elfogadta már a kalocsai érsek conservatív véleményét; azonban három nap múlva e határozat újabb erős vitára adott alkalmat, melyet az egri káptalan követő *Durcsák János* indított meg, sürgetvén az új átdolgozást azon hozzátétellel, hogy a bizottmányba *tiszamelleki tagok* is neveztessenek. — Ugyan e véleményt támogatta a vágújhelyi prépost, *Gabelkhoven Antal*; s hogy mily szenvedélyes hévvel folyhatott a vita, mutatja e prépostnak ama nyilatkozata, mely által Káldi átdolgozásának szükségét azért is sürgette, mert a Káldi magyarsága *kálvinistás*, mint a ki Pázmánnyal együtt kálvinista családból származott; onnan van benne a végtelen sok aligmúlt idő és egyéb hibák stb. E nyilatkozat ugyan különös és valóban furcsa volt, mindamelllett ez a heves vérű vágújhelyi prépost mondotta ki praegnans rövidséggel a legtökéletesebb szabályt, melyet a szentírás minden átdolgozója századok múlva is teljes biztonsággal követhet és követnie kell, t. i. avval végezte heves beszédét: hogy *Káldi könyvét úgy kell megigazítani, a mint ő maga tenné, ha most élne.* A kalocsai érsek szintoly tüzzel erre azt felelte, hogy ő a szent-

írásban nem keres euphoniát, hanem igazságot; az imperfectumok kétszáz évesek, mint az egész munka stb. Mindennek daczára az élénk vita eredménye az lett: *hogy a javítás szüksége általában a nyelvtani hibákra nézve is kiterjesztetett, s a javítással egy választmány vala megbízandó, melynek szakértő tagjait a herczegprimás szemelje ki.*⁸⁾

Megalakult-e ezen választmány, s munkához látott-e, arról nincs tudomásom, hanem az tény, hogy a biblia-átdolgozás — nyelvünknek a zsinat után nem sokára bekövetkezett gyors fejlődése folytán — tán éppen a biblia-ügynek szerencséjére, több esztendeig elmaradt.

De nem maradt el a szükségérzet, mely a szentírás új fordítását igényelte, sőt annál érezhetőbb lett az, minél nagyobb terjedelmet nyert szép nyelvünk fejlődése. E hiányt akarván pótolni Pécsnek áldott emlék. főpásztora, *b. Szepessy Ignác*, több tudós férfi közreműködésével a szentírást „magyarul Káldi után a közönséges deák fordításból az eredeti héber és görög betűre figyelmezve, jegyzetekkel“ kiadta, és pedig előbb az új szövetséget két kötetben Pozsonyban 1834-ben 8-ad rétből, *József nádornak* ajánlva, utóbb az ő szövetséget négy kötetben ugyanott 1835-ben. A hálás kegyelet parancsolja megemlíteni, hogy a buzgó püspök e nagy áldozattal kiállított egész művet országszerte ingyen osztotta ki az egyházmegyei hivatalok által. Azonban a szent buzgalomnak és nagy áldozatnak nem felelt meg az eredmény. Azonkívül, hogy a 10—12 dolgozótárs kezei alatt a munka nem lett egyöntetű, és fölötte sok helyen paraphrasissá szélesedett ki a fordítás, — egy megfoghatatlan sajátság, t. i. a köz szokástól eltérő, és makacs következetességgel az egész munkán keresztül erőszakolt írásmód élvezhetlenné tette a különben nagy tudományyal, igen becses jegyzetekkel készült és valóban jobb sorsra méltó művet, mely csakhamar megjelenése után főleg e sajátsága miatt méltán megrovatott, éles bírálat alá vévén azt *Vass László* egyetemi tanár a „Tudományos Gyűjteményben,“ s kijelenté azon ohajtását, hogy Káldi fordítása javíttassék ki, így írván Klobusiczky kalocsai érsekhez

⁸⁾ L. erről bővebben „Religio“ 1854. I. félév. 10—14. sz.

1836-ban: „Legjobb volna Káldi fordítását kijavítva azon helyeken, hol javításra van szüksége, továbbá is megtartani.“ És e bajon ama buzgó jószándék sem segített, melynél fogva *Szabó József* esztergomi hittanár az egész Szepessy-féle szentírást nyelvészeti különös sajátosságából egészen kivetkőztette, s az újabb irányhoz alkalmazva átdolgozta, mely munka 1851-ben képekkel lön kiadva Pesten Bucsánszky Alajos költségen, nagy 8-ad rétbén.

A pozsonyi zsinatnak e részben hozott üdvös határozata tehát mindeddig teljesítés nélkül maradt, pedig annak fogantatosítását mindinkább sürgetővé tette azon körülmény, mely nyelvünk gyorsabb és szerencsésebb fejlődésével természetesen támadott igen sokaknál, kik a régi Káldit elavultnak tekintvén, s az új Szepessy-féle fordítás által kielégítve nem lévén, kényök-kedvök szerint fordítgaták a szentírás azon részeit, melyekre irataikban vagy néha az egyházi szószéken is épen szükségök vala, a mi pedig nem mondható nyerevénynek, s ennek elhárítása volt egyik célja a főnebbi zsinati határozatnak, hogy a régi fordításnak köz használatban mármár enyészni kezdő tekintélye helyébe az ujonnan átdolgozandó munkáé állíttassék.

A sokszor említett 1822-ki pozsonyi zsinat ős atyái körében az akkori hercegprímás *Rudnay* mellett egy fiatal áldozópap forgolódott, kit vidám élénksége, megnyerő szép külseje, nyájas, előzékeny társalgási modora, e mellett alapos képzettsége s munkabíró tolla a köz kedvesség méltó tárgyává tett. E fiatal pap élénk figyelemmel kísérte a zsinati tárgyalásokat, s ezek közül legmélyebben az hatotta meg szívét, mely a szentírás új átdolgozását víttatta. Mint egy második ifju Sámuel, lelkesedéssel őrzötte és ápolta kebelében e szent tüzet, nem egy két évig, hanem, mi annak tartósságát legjobban jellemzi, élete legszebb részén, hosszú harmincz éven át, míg csak alkalmá nem nyílt a híven őrzött szent tüzet lánggra lobbantani, a szép szándékot tetteleg fogantatosítani. Ezen ifju áldozópap a kath. magyar Sionnak most köz tiszteletben álló agg Simeona, *Bartakovics Béla* volt. Alig foglalta el *Egerben* főpásztori székét, első gondja a szentírás új átdolgozására irányúlt, mire mindeu módon alkalmas

egyént keresett. Én, ki életem aranykorszakának azon éveket tekintem, melyeket ezen apostoli tisztes agg mellett tölteni szerencsés voltam, édes elérzékenyüléssel láttam s hódolva csodáltam benne a naponként fokozódó lelkesedést, melylyel e szent ügy iránt viseltetett, s ha valahonnan felszólítására valami fordítási próbát küldöttek, azt velem atyai örömmel és kegyességgel közölte. De ki merete volna könynyedén e nagy tengerre bocsátani törekeny sajkáját? Ki mert volna hirtelen vállalkozni e nagyszerű, egy egész életre való, sőt több életre is elegendő munkára? főleg, miután az előbbi próbák csekély sikere méltán megdöbbenhette még azt a vakmerőt is, ki e szent tárgyhoz az elbizottság sarujában mert volna közeledni.

A többek által beadott próbák között végre én is bátorkodtam egyet bemutatni Mózes I. könyvéből, minek eredménye atyai fölhívás, főpásztori parancs lett; s hogy igazolva legyen ez esetben is Dávid király ama mondása (8. Zsolt. 3.), hogy Isten a kisdedek és csecsemők szája által viszi véghez a dicséretet, és sz. Pál szerint, a világ erőtleneit választja sokszor az erősek megszégyenítésére (Kor. I. 1, 27.), — a fiúi engedelmesség hódolatával, ifjúkorom lelkesedésével fogtam a nagy munkához; Isten a hamar ellobbanni szokott lelkesedéshez megadta a kitartás kegyelmét is. Tíz év alatt sikerült Káldi nyomán az egész szentírást átdolgoznom, felét Egerben, felét a Hortobágy melletti magányomban, a szöke Tisza partján levő szép plebániámon. Erre az apostoli szék által kinevezett bírálók vizsgálata következett, kik között *Lonovics* érseket azon hálás kegyelettel kell említenem, melylyel az ifju Tóbiás az öt nagy útján kalaúzóló Ráfael angyal vezérletét köszönhette; mert ha ez átdolgozásnak van némi bece, azt legnagyobb részben *Lonovics* érsek mintegy hatvan ívre menő s minden csekélységre kiterjeszkedő bírálatának kell a legmélyebb hálaérzettel tulajdonítanom, s szent emlékezetét etekintetből is különösen áldanom. Az apostoli bírálók észrevételeinek egybevetése és alkalmazása után a nagy mű sajtó alá adatott Egerben, s négy év múlva teljesen megjelent ily cím alatt: „*Az ó és új szövetségi Szentírás a Vulgáta szerint, figyelemmel az eredeti szövegre. Káldi György fordítása*

nyomán, jegyzetekkel, átdolgozva. Az apostoli Szék jóváhagyásával. Egerben 1865-ben...“ tehát épen azon évben, midőn az e művet létesítő érsek-maccenás aranymiséjét tartotta, mire nézve érzelmét ily szépen fejezte ki a nagy mű előszavában: „Áldozópapságom ifjabbkori élményeinek egyik legédesebbje azon szerencse, melynélfogva az említett pozsonyi zsinat tanácskozásainak s így a szentirási fordítás ügyében hozott határozatának is személyes tanuja lehettem. Hálát adok Istennek, hogy most, midőn félszázados áldozó papságom ünnepét megtartanom engedte, — kezét fogva a Szent-István-Társulattal, — a többször érintett zsinati határozat foganatosításához, s így az e részben érzett közszükség pótlásához némileg járulhattam.“

Az érsek-maccenás tizezer ötszáz példányban adta ki az új szentirást, s e tekintélyes szám legnagyobb részét a Szent-István-Társulat részvény-könyvül osztotta ki és osztja tagjai között, — újabb tettelegesen czáfolatán ama számtalanszor megecfázolt, mégis számtalanszor ismételt balvéleménynek, mintha a kathol. egyház a bibliát elzárná híveitől. Igaz ugyan, hogy a fölvilágosító jegyzeteket sürgeti, a mint hogy az új szentirás is *jegyzetekkel* adatott ki; de túl van már azon a bibliának minden elfogulatlan barátja, bármily felekezeti legyen is, hogy a tudománynak, a kritikának ezen igényét, sőt követelését, az érthetőségnek ezen szükséges kalaúzá, fölöslegesnek, szükségtelennek, vagy épen veszedelmesnek tartsa.

Az új szentirás igénytelenül, minden zajos kürtölés nélkül jelent meg, és osztatott ki és osztatik... mert hiszen nem is akart az áloé lenni, mely száz évben egyszer virágzik, hanem a mindenkor szükséges búzavetés akart lenni, minek azt maga, a biblia isteni tárgya, a Megváltó jellemzé, midőn mondá egyik példabeszédében: a mag az Isten igéje. (Luk. 8, 11.)

A kathol. lapok egyszerűen csak tudtúl adák a mű megjelenését, csupán a „Religio“ című lap mutatta be a szentirás I. füzetét megjelenésekor rövid, de melegebb ismeretetéssel. Ezenkívül a mű teljes megjelenésekor az akkori *győri* püspök, most *esztergomi* érsek, *Simor János* ő hercegsége mutatta be azt örömmel papságának, Rákoson 1865.

october 23-kán XVII. sz. alatt kelt főpásztori tartalomdús levelében, egyszersmind a szentirásról s annak olvasásáról gazdag tudományosságának megdönthetlen érveivel adván főpásztori intelmet és útmutatást. ⁹⁾ — Ezt megelőzve, a II. füzet megjelenése után, *Ballagi Mór* t. tagtársunk egy nagybecsű értekezést tartott e tárgy fölött akademiánkban, mely a „Nyelvtudományi Közlemények“ III. kötetének 1. és 2-dik füzetében ily czím alatt jelent meg: „*Tanulmányok a magyar bibliafordítások körül.*“ Kétszeres érdeket kölcsönzött e tartalomdús értekezésnek, hogy azt egy szakavatott tudós, a keleti nyelvekben teljesen jártas férfiú tartotta, ki a bibliafordítás nehézségeivel maga is megpróbálkozott, 1840—41. évben adván Mózes öt könyvét magyar fordításban a héber szöveggel együtt. T. tagtársunk szóban forgó értekezése a protestáns bibliafordításokat vette ugyan fő figyelembe, különösen pedig *Károlyi Gáspár* fordítását tüzte ki bírálata vagyis inkább kemény ostromozása tárgyául, mint „a kinek (ő szerinte) irálya nem tanulmányozott, parlagian magyar, de azért még sem természetes; nem feszesen az idegen szöveghez alkalmazkodó, még sem szép, mert hangarány és kifejezési szabátosság nélkül áradoz. Nyelvezete a közbeszéd színvonalán ritkán emelkedik feljebb, és ott is úgy forgolódik, hogy meglátszik, mikép formáról, nyelvcsínről tudata sincs: told, fold,

⁹⁾ Quae dudum (igy kezdődik a főpásztori levél) a plerisque magno desiderio expetebatur nova sacrorum bibliorum in linguam vernaculam translatio, aut certe versionis a R. P. *Georgio Káldi*, societatis Jesu sacerdote olim adornatae nova recensio: eam demum ad exitum feliciter deductam et typis Agriensibus nitide procusam, juris publici factam esse, Ven. Clero nostro gratulantes significamus. Editio haec ad mentem S. Congregationis Indici praepositae (Decret 13. juni 1757.) annotationibus e sanctis Patribus et commentariis doctorum catholicorum desuaptis instructa, approbatione item S. Sedis Apostolicae munita, in acceptis referenda est Excellmo ac Rssimo Archipraesuli Agriensi, qui tot jam titulis de re literaria, praesertim patria, praeclare meritis, operi huic perficiendo vulgandoque sumtus profusa liberalitate suppeditavit; quo quidem pacto, cum novum immortali nominis suae gloriae monumentum posuit; tum spiritali populorum commodo egregie consultum ivit, omniumque animos insigni gratitudinis officio sibi devinxit.

változtat az eredetén, hogy ennek tartalmi mását adja, nem is sejtve azt, hogy irodalmi műnél a forma átváltoztával neme is változik; mást mond, mert máskép van mondva stb.“ (70. lap). T. tagtársunknak ezen aristarchusi szigorral szándéka az volt, hogy „megmutassam (úgymond értekezése végén), hol állunk, és töredékes jegyzeteimmel figyelmeztessék arra, hogy Károlyi Gáspár bibliafordítása minden később tett igazítások után is, nem mondom a tudomány, de csak a közönséges élet legszerényebb igényeinek sem felel meg.... hogy az egyház, melynek a biblia legszontebb kincse, tudja meg, mi a teendője, és ne késsék mindent megtenni, hogy a hiányt, melynek továbbtartása pirontság nélkül nem lehet, minél előbb pótolhassa.“¹⁰⁾

Azonban szakértő t. tagtársunk nagy örömemre a kath. bibliafordításokra is kiterjesztette becses figyelmét, s az előre bocsátott összehasonlítások után a legújabb fordításról így fejezte ki véleményét: „*Tárkányi fordítása* legszólóbb tanúság arról, hogy nyelvünk Heltai ideje óta mennyire fejlett, megnyit nyert szókinsi szabatoságban úgy, mint szerkesztési könnyűség- és hajlékonyságban; de Tárkányi szabályzott előadású nyelve, könnyű folyású irálya modern színezetű, s épen azért nem arra való, hogy az ő szövetség ódon egyszerűségét vagy az új szövetség egészen sajátos nyelvezetét híven visszatükrözze.“¹¹⁾

Megdöbbenve olvastam munkálatomról a szaktudós férfiú ezen véleményét, nem mintha félttem volna a kritikától, melyet az irodalom okvetlenül szükséges köszörűjének s útbaigazító fáklyájának tartok, és azt tartom, hogy a ki a kritikától fél, az közönségesen kritikán alúl ír... hanem megdöbbsentem azért, hogy talán nem vettem lelkiismeretesen számba az ide is teljesen alkalmazható horátiusi intést: *quid valeant humeri, quid ferre recusent?* talán vakmerően, tiszteletlenül, hivatás nélkül közeledtem és fogtam a szent tárgyhoz? talán a nagy érsek-maccenásnak nagy áldozatát megghiúsítottam? talán egy hivatottabb munkásnak kedvét

¹⁰⁾ Nyelvtud. Közlemények III. köt. 189. lap.

¹¹⁾ U. ott. 71. lap.

szegtem, egy jobb mű megjelenésének útját vágtam? minde- nek fölött pedig, hogy talán nem voltam méltó kegyelettel azon tiszteletre méltó tekintély iránt, melylyel a jó öreg Káldit két századon túl megbecsülte a köz elismerés egyhá- zamban? kiről maga, ezen szigorú tagtársunk is, nyomban Károlyi Gáspárról főnebb idézett ostorozása után, így nyi- latkozik: „*Káldi* öntudatos műgonddal fordít; keze alatt a nyelv elveszti merevségét és könnyű szerrel simúl az idegen észjáráshoz; az előtte szokásban volt körülírásos modor a fogalmakat inkább leíró mint jelző kifejezésmód nála eltűnik, s ez által a beszéd szintűgy nyer érthetőségben mint szabatos- ságban; nyelve oly könnyű folyású, hogy az olvasó észre nem veszi, ha itt-ott idegenszerű fordulatot lop be a ma- gyar beszédbe, és néhol oly szólást tesz kelendővé, mely nem egészen igazolható. A tökély e fokára azonban Káldi csak lassan fejlődve jutott el, s épen ez teszi birtokunkban levő kéziratát oly nagybecsűvé, hogy módot nyújt e fejlődés menete tanulmányozására.“¹²⁾

Én is kellő figyelembe vettem *Kölcsey* azon mondását, hogy „a jobbítás mestersége nehezebb, mint gondolhatnók.“ Szívemre vettem többször említett t. tagtársunk azon figyel- mettetését, melylyel idézett értekezésének II. felét kezdi mondván: „Nem csupán kényes, hanem valósággal lélekben járó dolog a biblia körül gyakorlandó kritika...“¹³⁾ meny- nyivel lélekben járóbb még az egésznek átdolgozása! Első megdöbbenésemet csak is az átdolgozás kezdeténél megállá- pított elveim bővebb átgondolása — s t. tagtársunk érteke- zéséből a II. résznek jóval később történt megjelenése osz- latta el. Én azt tartom, t. akademia! hogy ha a biblia és an- nak fordítása nem volna egyéb, mint az öskornak drága erek- lyéje, tiszteletre méltó *nyelvenléke*, akkor teljesen osztozom t. tagtársunknak fordításomról fenidézett véleményében; hanem ez esetben XIV. századbéli bibliánkat, vagy ha ennél még ré- gibb volna, ezt követelném visszaállíttatni az újabb fordítások által jogtalanul kiszorított helyre; de mivel a biblia nem csu-

¹²⁾ U. ott. 70. lap.

¹³⁾ U. ott. 161. lap.

pán nyelvemlék, hanem az élet mindennapi könyve, melylyel semmi más könyv nem állja ki a versenyt, melyet semmi könyv nem pótol, s melyre oly szükségünk van folyvást, mint a mindennapi kenyérre... azon meggyőződésben vagyok, hogy nyelvtudományi tekintet miatt egy korszakot, egy nemzedéket sincs joga senkinek megfosztani attól, hogy a bibliát azon nyelvjárás szerint olvassa és élvezze, mely azon korszaknak és nemzedéknek tulajdona; sőt jogunk van követelni amaz elv érvényesítését, melyet a pozsonyi zsinaton a vágújhelyi prépost oly találóan fejezett ki, midőn mondá: hogy Káldit úgy kell átdolgozni, mint ő maga tenné, ha most élne.

Engedje meg a t. akademia, hogy tájékozásul egy-két szentirási idézetet tessek annak kitüntetésére, mily határig vittem, s szabad volt-e addig vinnem az újítást? s nem estem-e a modernizálás hibájába? Nézzük mindjárt a szent könyv első lapját.

Mózes I. könyvének 1. részében a 9. v. így hangzik *Káldi* szerint:

Mondá pedig Isten: Gyűljenek egybe a vizek, melyek az ég alatt vannak egy helyre, és tessék ki a száraz. És úgy lőn.

10. v. És nevezé az Isten a szárazt földnek: és a vizek *gyüleközetit* nevezé tengernek.

Tárkányi szerint: 9. v.

Mondá pedig Isten: Gyűljenek egybe a vizek, melyek az ég alatt vannak egy helyre, és tűnjék ki a száraz. És úgy lőn.

10. v. És nevezé Isten a szárazat földnek, és a vizek *gyüleményét* nevezé tengernek.

Itt a *vizek gyüleménye* az új szó, melyet Szepessy után használtam a *congregationes aquarum* kifejezésére. *Károlyi Gáspár* a vizek sokaságát, *Heltai* a vizeknek összegyűlését használta; a kézirati *Káldi*ban is vizeknek *összegyűlése* volt eleinte, de kitöröltetett, s helyére a rosszabb *vizek gyüleközete* tétetett. (*Ballagi*) *Bloch Móricz* 25 évvel az én szentirásom megjelenése előtt *vízgyűjteményt* írt, mi szintén új s kevésbé sajátos kifejezés az általam használt *vizek gyüleményénél*, melyet szint úgy mindenki megért.

20. v. *Káldi* szerint:

Mondá még is az Isten: Hozzanak a vizek csúszómászó élő lelket, és röpülő állatot a föld fölött az ég erőssége alatt.

21. v. És teremte Isten nagy czethalakat, és minden élő és mozogható lelket, melyet hoztanak vala a vizek stb.

Tárkányi szerint : 20. v.

Mondá még az Isten : Hozzanak elé a vizek csúszómászó élő lényeket és szárnyasokat a föld felett, az ég erőssége alatt.

21. v. És teremte Isten nagy czethalakat, és minden élő és mozgó lényt, melyeket a vizek előhoztanak stb.

Itt új szó a *lény*, a Vulgátában *anima vivens*, Szepessynél és Károlyinál *élő állat*, Heltainál *eleven állat*, Ballaginál a 20. v. *élő állat*, 21. v. csúszómászó *lény*. Ha 25 évvel előbb Ballaginál nem volt új a *lény*, én is a modernizálás félelme nélkül használhattam ugyanazon szót, főleg miután az újabb német fordításokban is *lebende Wesen* szót találtam erre.

A „*volatile super terram*“ a 20. versben Káldinál *röppülő állat*, kéziratában először volt *röppülő*, ezt áthúзва lett *röpdőső*, ezt is áthúзва tette *röpöső állat*; nálam *szárnyasok*, Heltainál *madarak*, Ballaginál *szárnyas madarak*, mi már kissé sok, mert a mi nem szárnyas, nem is madár, aztán az idézett helyen nem csupán *madarokról*, hanem általán a *szárnyasokról* van szó, hová a denevérek s egyéb állatok is tartoznak.

A „*luminare majus et minus*“, mely a 14. és 16. v. fordul elő, Káldinál *világosító*, kéziratában először volt *világosító dolog, állat*, utóbb *világító*, de mind áthuzatott; Heltainál és Károlyinál *világosító állat*, Szepessynél *világoló*, nálam *világító*, Ballaginál *világló*, mi enyémnél sokkal újabb, és nem is népies, épen nem volt szükség rá, nem is egyezik meg a magyar nyelv természetével, hogy a *világolót* összevonva, *világlová* tegye.

Itt még egy újnak látszó fordulatot kell igazolnom. A 14. v. a Vulgáta szerint :

Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento coeli, et dividant diem ac noctem, et siut in signa et tempora et dies et annos.

Káldinál :

Mondá pedig az Isten : Legyenek világosítók az ég erősségén, és válaszszaak el a napot és az éjszakát, és legyenek jelekre és időkre, és napokra és esztendőkre. *Kézirata* szerint jobban : és legyenek jelek és idők és napok és esztendők.

Heltainál gyönyörűen :

És jelentsenek jegyöket, bizonyos időket, napokat és esztendőket.

Tárkányinál :

Mondá pedig Isten : Legyenek világítók az ég erősségén, és válaszsák el a napot és éjszakát, és legyenek jelül az időkre és napokra és esztendőkre.

Ballagi szerint :

És mondá Isten : Legyenek világlok az ég területébea, elkülönzendők a napot az éjtől, hogy jelül szolgáljanak az idők, napok, és évek számára.

Itélje meg a t. akademia, az én fordításomra illik-e a modern bélyeg, vagy inkább azéra, ki már 25 évvel előbb így fordított.

Fölöslegesnek tartva egyes szók védelme által igazolni eljárásomat, hogy a t. akademia türelmével vissza ne éljek, egy-két helyet hozok még föl, nem részletezve, csupán összehasonlítva.

A bibliának egyik legfönségesebb helye ama jelenet, midőn *Isten a Sinai hegyen Mózesel beszéll*, maga elég tárgya lenne egy értekezésnek, én csak egyszerűen idézek.

A *Vulgáta*, melynek alapján én dolgoztam, a jelenetet így adja elé Mózes II. k. 19. részében :

9. Ait ei Dominus : Jam nunc veniam ad te in caligine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te, et credat tibi in perpetuum. Nunciavit ergo Moyses verba populi ad Dominum.

10. Qui dixit ei : Vade ad populum et sanctifica illos hodie et cras laventque vestimenta sua.

11. Et sint parati in diem tertium : in die enim tertia descendet Dominus coram omni plebe super montem Sinai.

12. Constituesque terminos populo per circuitum, et dices ad eos : Cavete ne ascendatis in montem, nec tangatis fines illius : omnis, qui tetigerit montem, morte morietur.

13. Manus non tangat eum, sed lapidibus opprimetur, aut confodietur jaculis ; sive jumentum fuerit, sive homo, non vivet. Cum coeperit clangere buccina, tunc ascendant in montem.

14. Descenditque Moyses de monte ad populum, et sanctificavit, eum. Cumque lavissent vestimenta sua,

15. ait ad eos : Estote parati in diem tertium, et ne appropinquetis uxoribus vestris,

16. Jamque advenerat tertius dies et mane inclaruerat : et ecce coeperunt audiri tonitrua ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinae vehementius perstrepebat : et timuit populus, qui erat in castris.

17. Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis.

18. Totus autem mons Sinai fumabat : eo, quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, eratque omnis mons terribilis.

19. Et sonitus buccinae paulatim crescebat in majus, et prolixius tendebatur : Moyses loquebatur et Deus respondebat ei.

Káldi ezt így fordította :

9. Mondá neki az Úr : Ime majd hozzád jövök a felyhőnek homályában, hogy halljon engem a nép, mikor veled szóllok, és hidgyen néked mindörökké. Hírré tévé azért Moyses a nép beszédét az Úrnak.

10. Ki monda neki : Menj el a néphez és szenteld meg őket ma és holnap, és mossák meg ruhájokat.

11. És legyenek készen harmad napra ; mert harmad napon leszáll az Úr mind az egész község előtt a Sinai hegyre.

12. És határokat rendelj a népnek környös-környül, és mondjad nekik : Meglássátok, hogy föl ne menjetek a hegyre, se ne illessétek annak allyait : miuden a ki illetendi a hegyet, halállal hal meg.

13. Kéz ne illesse őtet, hanem kövekkel veretessék agyon, vagy nyilakkal lövöldöztessek által ; akár barom legyen, s akár ember, ne éljen. Mikor a trombita harsogni kezd, akkor menjetek fel a hegyre.

14. És aláméne Moyses a hegyről a néphez, és megszentelé őket. És midőn megmosták volna ruhájokat,

15. mondá nekik : Legyetek készek harmad napra, és a feleségtekhez ne közelgessetek.

16. És már eljött vala a harmad nap, és megvirradott vala : és ime mennydörgések kezdenek hallatni, és villámlások csillámlani és sűrűséges felyhő befődni a hegyet, és a trombita zengése keményben harsog vala : és megfélemlék a táborbéli nép.

17. És mikor kivitte volna őket Moyses az Isten eleibé a tábor helyéről, megállának a hegy alatt.

18. Az egész Sinai hegy pedig füstölög vala : azért, hogy leszállott volna az Úr arra tűzben, és felmenne abból a füst, mint a kemenczéből : és rettenetes vala az egész hegy.

19. És a trombita szava lassan lassan nagyobbra nevededik s hosszabbra nyújtatik vala : Szóll vala Moyses, és az Isten felel vala neki.

Ezen gyönyörű nyomon haladva én így adtam elé e főnséges jelenetet :

9. Mondá neki az Úr : Most majd hozzád jövök felhő homályában, hogy halljon engem a nép veled szólani, és neked mindenkor higyen. És Mózes megjelenté a nép beszédét az Úrnak.

10. Ki mondá neki : Menj el a néphez, és szenteld meg őket ma és holnap, és mossák meg ruháikat.

11. És legyenek készen harmad napra ; mert harmad napon az Úr leszáll az egész község előtt a Sinai hegyre.

12. És korlátokat állíts a népnek köröskörül, és mondd nekik :

Vigyázzatok, hogy a hegyre föl ne menjetek, s annak határait se illessétek; minden, ki a hegyet illtendi, halállal hal meg.

13. Kéz ne illesse őt, hanem kövekkel veressék agyon, vagy nyilakkal lövöldöztessék át, akár barom legyen, akár ember, ne éljen. Mikor a harsona megszólal, akkor menjenek fel a hegyre.

14. És a hegyről leméne Mózes a néphez, és megszentelé azt. És miután megmosták ruháikat,

15. mondá nekik: Legyetek készen harmad napra és feleségeitekhez ne közelítetek.

16. És mikor már eljött a harmad nap és megviradott: ime mennydörgések kezdének hallatszani és villámok csillámlani, és föltötte sűrű felhő borítá a hegyet, és a harsona zengése egyre keményebben szól vala; és megfélemlék a táborban levő nép.

17. És mikor Mózes kivezette őket Isten elé a tábor helyéről, megállának a hegy alatt.

18. Az egész Sinai-hegy pedig füstölög vala azért, hogy az Úr tüzen szállott le arra, és füst méne föl abból, miut a kemenczéből, és rettenetes vala az egész hegy.

19. És a harsonaszó lassan-lassan mindinkább növekedék, és tovább terjede. Mózes szól és Isten felel vala néki.

A többi fordításokat mellőzve, csupán Aristarchusom *Ballagi Mórét* kell még idéznem, mely így hangzik:

9. És mondá Jehova Mósehnek: Ime hozzád jövök a felhő homályában, hogy hallja a nép, mikor hozzád szólok, és bízzék mindörökké benned. Minekutána tehát Móseh a népnek beszédét Jehovának elmondta,

10. Mondá Jehova Mósehnek: Eredj el a néphez, és szenteld meg őket ma és holnap, és hadd mossák meg ruháikat.

11. És legyenek készek harmad napra: mert harmad napon leszáll Jehova az egész nép szemeláttára a Szináj hegyére.

12. És határt rendelj a népnek köröskörül, mondván: Vigyázzatok magatokra, hogy föl ne menjetek a hegyre és szélét ne érétek. Valaki illtendi a hegyet, megöletessék.

13. Ne illesse azt kéz, hanem megköveztessék, akár barom, akár ember legyen, ne éljen. Mikor kürt megrivallik, akkor fölmebetnek a hegyre.

14. Leszálla tehát Móseh a hegyről a néphez, és megszentelé a népet, és megmosák ruhájokat.

15. És mondá a népnek: Legyetek készek harmad napra; ne közelítsetek asszonyhoz.

16. Harmad nap reggelre virradván, lettek mennydörgések és villámlások, sűrű felhő a hegyen, és a púzon szava felette harsányon hangzék, és megrettene mind az egész táborbeli nép.

17. És kivezeté Móseh a népet Isten elibe a táborból, és megállának a hegy alatt.

18. A Szináj hegye pedig egészen füstölge, mivelhogy leszállott vala arra Jehova tűzben, és fölemelkedék füstje, mint a kemenceze füstje, és erősen megrendüle mind az egész hegy.

19. A púzon szava mindinkább harsányabb lön. Mózes szóvala, és Isten felele neki szóval.

Szándékom ellenére is kényszerülök megjegyzést tenni egy szóra mely ez utóbbi fordításban az egész fönséges jelenet hatását fölötte zavarja. Én már a német eredetű *trombita*-szót is kiküszöbölendőnek tartottam, s hogy ezt az érthetőség kára nélkül tehettem, fordításom mutatja. Hogy a *Trompeta* mellett a *Posauné*-ből alakított *púzon* szó is, az érthetőség világos rovására, modernizálja a bibliát, — ezt úgy hiszem most már Ballagi úr sem fogja tűrhetőnek tartani; — kinek imént tett idézetéből az is kitünik, hogy ő a numerust jobban megkívánó *költői művek* írásával nem igen foglalkozott, a mi talán nem elkerülhetlen kellék bibliafordítóban, de mégis jó, ha megvan.

E fölséges jelenet után egy egyszerűbb leírást veszek föl Jób könyve 39. részéből, melyben az Isten mindenhatósága csodáit rajzolja, s a fordítót zavarba ejti, mikép adja azt vissza ódon egyszerűséggel. Jób a szenvedő pásztorfejedelem előtt mily kedves állat lehetett a harczy ló, e néhány vers mutatja, melyek a Vulgátában így hangzanak:

19. v. Numquid praebebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo ejus hinnitum?

20. Nunquid suscitabis eum quasi locustas? gloria narium ejus terror.

21. Terram ungula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis.

22. Contemnit pavorem, nec cedit gladio.

23. Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta et clypeus.

24. Pervens et fremens sorbet terram, nec reputat tubae sonare clangorem.

25. Ubi audierit buccinam, dicit: Vah! procul odoratur bellum, exhortationem ducum, et ululatum exercitus.

Küldi ezt így fordítja:

19. Adsz-e a lónak erősséget, vagy megkönyékezed-e a torká nyerítéssel?

20. Felköltöd-e azt mint a sáskákat? az ő orrának dicsősége retentés.

21. A földet kapálja a körmével, merészen ugrál: eleikbe mégyen a fegyvereseknek.

22. Csúfolja a félelmet, és ki nem áll a kard előtt.

23. Rajta zúg a tegez, és fénylik a dárda és a paizs.

24. Hevülvén és agyarkodván a földet harapdálja, és nem gondol a trombita-harsogásnak zengésével.

25. A hol hallja a kürtöt, azt mondja: Vah! távol megérzi a hadat, a hadnagykok intését, és a seregek ordítását.

Károlyi Gáspárnál így olvasom:

19. Adhatnál-e erőt a lónak, avagy felrubázhatnád-e az ő nyakát dörgő nyerítéssel?

20. Avagy elijesztenéd-e őtet, mint a sáskát? az ő orrának hartyogása rettegés.

21. Az ő lábokkal vermet ásnak, és örvendez az ő erejében, és a fegyverrel szembe mégyen.

22. Neveti a félelmet s meg nem ijed, és a fegyvertől való féltében vissza nem tér.

23. Noha ellene zúgnak a tegezbeli nyilak, fénylik a kopja és a gorely.

24. Az ő haragjában és megbúsult korában kapálja a földet, és együtt veszteg nem áll, mikoron trombitát fújnak.

25. A trombita-szóra azt mondja: Niahaha! mivelhogy távol megérzi a hadat, és a fejedelmeknek csatapatéját és kiáltását.

Én a harcziménnek e gyönyörű leírását így mertem adni fordításomban:

19. Adsz-e a lónak erőt, vagy körülveszed-e torkát nyerítéssel? (Mások szerint: körülveszed-e nyakát sörénnyel, vagy, büszkeséggel?)

20. Felszökteted-e azt, mint a sáskákat? Az ő büszke hortyogása mily rettentő.

21. A földet kapálja körmével, merészen ugrál, eléjük megy a fegyvereseknek.

22. Megveti a félelmet, és nem hátrál a kard előtt.

23. Rajta zörög a tegez, és villog a dárda és paizs.

24. Prüszszögve és tombolva száguld a földön, és nem marad veszteg, ha megriad a harsona.

25. Midőn hallja a kürtöt, azt mondja: Hah! távolról megérzi a harczt, a vezérek intését és a seregek ujjongását.

Még egyszerűbb dolgot hozhatnék föl, *egy író mentéséget, ki kivonatot készít* bővebb történetekből, s ezt úgy indokolja, mint a ki ezt ma teszi; hanem elég legyen erre csupán rámutatnom. A *Makkabeusok II. könyvének* 2. részében 24—33. verseiben olvasható.

Az eléadottakból, úgy hiszem, elegendé kitünik az, hogy ha a bibliát, a minnek lennie kell, az élet mindennapi könyvének tekintjük, azt azon kor nyelvezete szerint kell fordí-

tanunk, melyben élünk; s ismétlem főnebb kimondott meggyőződésemet, miszerint nyelvtudományi tekintet miatt egy korszakot, egy nemzedéket sincs joga senkinek megfosztani attól, hogy a bibliát ama nyelvjárás szerint olvassa és élvezze, mely ama korszaknak és nemzedéknek tulajdona.

Ballagi Mór t. tagtársunkkal én is elismerem, hogy „a bibliafordítás mily nehézségekkel jár, főleg ha elgondoljuk, mily kevésse alkalmasak a modern fordulatokhoz szoktatott, mesterséges szerkezetű irodalmi nyelvek általában arra, hogy az emberiség gyermekkorának kezdetleges alkatú himezeten beszédét sajátos egyszerű szépségében visszaadják. A biblia eredetijének minden egyes művében a stíl minden kezdetlegessége mellett egyik vagy másik szépség uralkodó, egyik vagy másik tulajdon sajátában, fényesebben van kifejezve, mi az egyes műveken végig ömlővén, mindegyiknek sajátos jelleget kölcsönöz. Vannak utólérhetetlen szépségű darabok, melyek a tartalom magasztossága mellett a kifejezés rendkívüli egyszerűsége, mondhatnám, gyermeksége által tűnnek ki; másoknál a kifejezés keleti fénypompája tündöklöklik, s a szók mérarányos lejtése gyönyörködteti a fület; ismét másokat a nyelvezet tömörsége, jelentős rövidsége tesz hathatósakká. Az irány mind e változásait más nyelvben híven visszatükröztetni bizonyára nem könnyű feladat, s csak olyantól remélhető, ki a mellett, hogy a biblia nyelveit tökéletesen érti, annak szellemi légkörében él, és minden bibliai író lelkületébe magát bele tudja képzelni, saját nyelvét mesterileg forgatja, és idegen ráhára is úgy bírja vonni, hogy nemzeties zamatja akkor is megmaradjon.“

Így formulázza t. tagtársunk a biblia-fordító és fordítás kellékeit... kétségtelenül arany szavak, arany elvek... de kérdezhajtuk, ily fordítót óhajtvaj, a szentirási bölcs szavaival: *Kicsoda ez? és dicsérni fogjuk őt, mert csoda dolgokat cselekedett életében.* ¹⁴⁾ Én még ily tökéletes fordítást nem ismerék, szabad óhajtvaj óhajtvaj, de annál kevésbbé merem reményleni, minél inkább távolodunk a bibliai események korszakától.

¹⁴⁾ Sirák. 31, 9.

Inkább azon kevesebb igényű, de könnyebben valósítható elvekhez ragaszkodom, melyeket t. tagtársunk ugyanazon értekezése végén így fejezett ki: „Bibliafordítás igazítójától nem csak az eredeti szöveg teljes ismeretét, hanem egyebet is méltán várhatunk; első sorban pedig kívánhatjuk, hogy nyelve correct és műizlése olyan legyen, hogy nem csak az igazítandó szövegben az esett hézagokat pótolja, hanem annak összebonyolt szerkezetű, válogatlan kifejezésű, kerekdedségre nem ügyelő beszédoinek bájt és kellőséget is kölcsönözzön“¹⁵⁾. Épen ez az, mire szentirási munkámban én törekedtem, s t. bírálomban nem annyira ellenmondásnak vagy következetlenségnek, mint inkább jobb meggyőződésre jutásnak tulajdonítom, hogy értekezése végén a bibliaigazítás elveit így állapította meg, míg annak első felében, fordításomat legszólóbb tanúságul hozván fel arra, hogy nyelvünk Heltai óta mennyire fejlett, mennyit nyert szókincsi szabababban úgy mint szerkesztési könnyűség- és hajlékonyságban... megrovólag így folytatja: „de *Tárkányi* szabályozott előadású nyelve, könnyű folyású irálya modern színerezettű, s épen azért nem arra való, hogy az ószövetség ódon egyszerűségét, vagy az új szövetség egészen sajátos nyelvezetét híven visszatükrözze.“ Szerencsémre az vigasztal, hogy t. tagtársunk a mit bennem megrovott, *Káldiban* dicséri, midőn mondja róla: hogy „öntudatos mügonddal fordít, keze alatt a nyelv elveszti merevségét, nyelve könnyű folyású stb.“

De midőn az újítás szükségét vitatom; határozottan kijelentem, hogy ezt csak azon határig tartom eszközlendőnek, melyet a biblia szent méltósága és érthetősége megenged. Mert az igen is divatszerű s főleg napjainkban félelmesen lábrakapó nyelvvezikornyát és túlzást szintoly vétségnek tartom a szent könyv ellen, mint a triviális, aljas kifejezéseket. Én úgy vélem, hogy a népszerűséget nyelv tekintetében is nem abban kell keresnünk, hogy a néphez p. o. a korcsmáig leereszkedjünk, hanem hogy a népet a művészet legszebb csarnokába, a legdicsőbb templomba emeljük, melyhez a bibliát méltán lehet hasonlítani. Munkám folytán teljes

¹⁵⁾ Nyelvt. Közl. III. k. 188. lap.

igyekezettel azon voltam, hogy abból egyetlen egészséges, népszerű kifejezést se hagyjak el; sőt volt eset rá, hogy némely mondatot egészen a nép közmondása szerint fordítottam; p. o. hogy csak egyet említsek: qui fodit foveam, incidet in eam, minden habozás nélkül úgy fejeztem ki, mint népünk közmondása tartja: *A ki másnak vermet ás, maga esik bele. . .*¹⁶⁾ s ezt mindenik bírálóm helybenhagyta míg más részről szintoly bátorsággal használtam a sanctuáriumra *a szentély*, visióra *a látomás* szót; a machinát a patriarkális korszakban *hadieszköznek, hadiszernek* fordítottam¹⁷⁾, a makkabeusi időben pedig, midőn már a hadakozás hadtudomány lett, öntudattal *hadi gépet* írtam,¹⁸⁾ melyet népünk most mindenütt megért. Azonban az érthetőség még nem ad jogot bibliában minden új szó használatára: p. o. az *ezredes, százados* szókat a régi szerint bizvást lehet használni; de már p. o. a *rendőr*, melyet Ballagi Mózesében találtam, szerintem csak oly visszás, mint ha valaki a századost kapitánynak, az ezredest őbesternek írná a bibliában. Ennek megítélésére ép, egészséges *nyelvérték* kívántatik, mint egyik igen fontos kelléke a biblia-fordítónak, melyet t. Ballagi úr értekezésében szintűgy megemlíthetett volna.

Mindig előttem forgott az, hogy *Kazinczy Ferencz*, nálunk a nyelvszépségnek oly nagy szószólója, Káldit *a biblia legszebb fordítójának* nevezte¹⁹⁾, s jól történt, hogy e szép nyomon haladva munkámban, elkerültem azon megrovást, melyet t. Ballagi úr Károlyi Gáspárra nézve tett: „Csak nézünk (úgymond) a dolgot elfogulatlanul, lehetetlen be nem látunk, hogy a mi nem szép, az bár bibliafordításban legyen is, csak nem szép marad; és ha valóban ilyen, nem bűnös mulasztás-e részünkről, ha minden módon arra nem törekszünk, hogy a szépnek és igaznak örök forrását, a bibliát, nemzetünk is hozzá illő alakban bírja?“²⁰⁾ Ez volt az én

¹⁶⁾ Péld. 26, 27.

¹⁷⁾ Móz. V. 20, 20. Krón. II. 26, 15.

¹⁸⁾ Makkab. I. 5, 30.

¹⁹⁾ Magyar Régiségek és Ritkaságok 18. lap. jegyzetben.

²⁰⁾ Nyelvt. Közl. III. k. 167. lap.

törekvésem is, mi lőn fordításomban *szép bibliát* adni szándékoztam; és erre most is oly súlyt fektetek, hogy jelen előadásomban is nem annyira a nyelvtudomány érveivel védem fordítási elveimet, hanem, az akademia engedelmével, mint a *széptudományi* osztály egyik tagja, öntöm ki érzelmeimet a könyvek könyve iránt, melynek rendeltetése, hogy csak úgy helyet foglaljon a szegény ember kezében és mester-gerendáján, mint a királynak asztalán, aminthogy apostoli szellemű maecenásom, midőn a hívek ezreiről sok ezernyi példánnyal gondoskodott az új szentirásból, a legelső pár díszpéldányt az apostoli magyar királynak és királynénak nyújtotta.

Ama viszonynak, mely engem irodalmunk e nagylelkű pártfogójához oly régóta csatol, rám nézve az egyik nagy szerencséje, hogy az ő aegise alatt megjelent műveim közönségesen több kiadást érnek. Bár bibliám is e szerencsében részesülhetne.... hogy valamint az első kiadást akademiánk tagjaitól nyerte a kath. magyar egyház és irodalom, úgy az új kiadás is, legalább közvetve, az akademia egyik célját, nyelvünk művelődését mozdíthatná elő a legbehatóbb s legbiztosabb módon, t. i. a vallásosság szent útján. Az e célra sürgető kötelességérzet teszi előttem bocsessé akademiai széket, melyet most azon igérettel hagyok el: hogy, ha szentirásom új kiadást érhet, ezt Káldi *szép* nyomán még *szébbé* fogom tenni.
